

XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti

Population and Settlement Policy of İzmit (Kocaili) Sancak in the 19th Century

Mehmet KAYA*

Öz

Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir kenti olan İzmit tarihi süreç bakımından eski bir kültür merkezidir. Osmanlı fethinden önce Bizans'ın elinde kalan nadir şehirlerden biridir. Fetihle birlikte nüfus ve ekonomik alanda önemli bir gelişme göstermiştir.

Şehir idari taksimat alanında yüzyıllar içerisinde değişimler yaşamıştır. 19. yüzyılda idari taksimattaki belirgin değişimin sonucu olarak sancak, kaza, nahiyeye, köy temelinde bir yapı oluşturulmuştur. Bu anlamda İzmit sancağı klasik döneme kıyasla daha dar bir anlam kazanmıştır.

Batılılaşma çabalarıyla oluşturulan sancak sisteminde mevcut yapı iyileştirilmeye çalışılmıştır. İdari taksimattaki bu değişikliklerle birlikte demografik anlamda belirgin bir artış görülmektedir. Hızlı nüfus artışı içerisinde doğal artış ve hızlı toprak kayıplarının getirdiği göçle birlikte kuzeybatı Anadolu aşırı bir hareketliliğe sahne olmuştur. Yoğun iş gücü bölgenin ekonomik anlamda kalkınmasına katkıda bulunmuştur.

Bu makalede fetihle birlikte idari taksimat ve nüfus alanında önemli değişimlerin yaşandığı bir kent dokusu açıkça görülmektedir. Kent tarihi üzerine yapılan araştırmalara katkı sağlaması en büyük dileğim olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmit Sancağı, İzmit Sancağında Nüfus Hareketleri, İzmit Sancağı'nın İskân Siyaseti

Abstract

Izmit, was one of the most important city of Northwestern Anatolia, especially from cultural and historical point of view of historical process. It was one of the

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

rare cities that remained at the hands of the Byzantine had before the Ottoman's conquest. Together with the conquest, the population and economy of the city improved significantly.

The town has undergone many changes particularly about the administrative divisions through the centuries. Administrative policy, formed as a consequence of the clear changes in administrative divisions, was based on sancak, district, subdistrict and village. In this respect, İzmit sancak gained a narrow meaning compared with the classical period.

The existing structure was improved in the sancak system, which was influenced by through westernization efforts. After the changes in the administrative divisions, a clear rise in demography was observed. Rapid increase in population and the migration resulted the rapid land losses in Northwest Anatolia. The increased intensive labor force contributed to the economical development of the region.

In this article, a city structure in which significant changes in administrative division and population occurred is clearly seen. It is hoped that this study will make contribution to the studies on the history of the city.

Key Words: Sancak of İzmit, The Population Movements of İzmit Sancak, The Settlement Policy of İzmit Sancak

Giriş

Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir kenti olan İzmit'in doğusunda Marmara Denizi yer almaktadır. Şehir adını kurucusu Bithynia kralı I. Nikomed'den almaktadır. Nikomedia şehri adına ilk temas eden Strabon'dur. Bizans ve Osmanlı öncesi İslâm kaynakları da bu ismi benimsemişlerdir. Durumun Osmanlı kaynaklarında değişerek İznikmid şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.

Bithynia kralı Nikomed M.Ö 262 de şehri kurduktan sonra aynı zamanda krallığının başkenti haline getirdi M.Ö 75 de, III. Nikomed döneminde, Bithynia Krallığı Roma İmparatorluğu'na bağlanınca Nikomedia da devlet içerisinde varlığını geliştirdi.¹

Bizans döneminde İstanbul'un başkent olmasından M.S. 330 da İzmit gelişmeye devam etti. İslam fetihlerine kadar geçen süre içerisinde şehir depremler ve saldırılardan etkilendiye de, her defasında şehir yeniden imar edilmiştir.

¹ S. Verasimos, *Konstantiniyye ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çeviren Şirin Tekeli) İstanbul 1993, s. 64.

İslâm akınlarının başlangıcı Muaviye dönemine, 674 yılına, uzanmaktadır. İstanbul'un fethine önem verilmesi aynı zamanda İzmit'i de etkilemiştir. Arap akıncıları ilk kez şehri 781-82 yılında ele geçirdiler. Türklerin de yer aldığı Arap orduları şehirle birlikte Kadıköy'e kadar olan bölüme hâkim oldular. Bizans ve Türkler arasında şehrin el değiştirdiği görülmektedir. Haçlılar seferler sırasında, 1096 da şehre yerleştiler. Haçlı seferleri ve Latinler etkisiyle şehir büyük tahribata uğradı. Bizans hâkimiyeti 1258 de şehirde tekrar kuruldu.²

Osmanlı Devleti'nin beylikten devlete geçiş aşamasında İzmit Türk hâkimiyetine kesin olarak Pelekanon'daki savaş sonrasında, 1337 de, geçmiş ve şehrin gelişimi hızlanmıştır. Sık yaşanan el değiştirmeler sonrasında refah devri şehrin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. İslâm kaynaklarında İznikmid yer almaktadır.³

Osmanlı hâkimiyetine Süleyman Paşa'nın komutasındaki akınla geçen İzmit'teki refah ortamı Ankara Savaşı'na kadar sürmüştür. Ankara yenilgisinden sonra Timur'un eski beylikleri yeniden canlandırması ve mücadeleler dönemi bu bölgede de karışıklıkları gündeme getirmiştir. Çelebi Mehmet'in birliği sağlamasıyla birlikte Bayezid Paşa şehrin imarıyla görevlendirilmiştir.⁴

Doğal afetlerle sık karşılaşan şehirde bunların tahrip gücü yüksek olmuştur. Felaketler sonrasında yeniden imar çalışmaları başlatılmıştır. Milli Mücadele sırasında işgal gören İzmit (6 Temmuz 1920) yaklaşık iki yıl kadar bu durumda kaldıktan sonra 28 Haziran 1921'de tekrar geri alınmıştır.

İzmit'in Osmanlı Döneminde İdari Taksimatı

Şehrin kuruluşunun M.Ö 252 yılına dayanması İzmit'e ait bilgilerimizin de daha fazla olmasına imkân sağlamaktadır. İstanbul'a giden yolların kavşağında bulunması ekonomik anlamda önemi, konumuyla birlikte pekiştirici bir rol oynamıştır.⁵

Seyahatnameler, Osmanlı kronik ve resmi kayıtları bölgenin demografik yapısı hakkında bize bilgi sağlayan önemli kaynaklardır.. Bu anlamda özellikle yabancı seyyahların bilgileri daha bir önem taşımaktadır. 15.Yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'yu gezen Boundelmonti, İzmit'i

² Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I.Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 10-11; M. Nicot, Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları*, (Çeviren Bilge Umar), İstanbul 1999, s. 120.

³ Besim Darkot, "İzmit", IA, C. VI/ 2, s. 1251; Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çeviren Vl. Mirmiroğlu) İstanbul 1956, s.43.

⁴ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* (haz H. Nihal Atsız), İstanbul 1970, s. 38; Neşri, *Neşri Tarihi* (Haz. Mehmet Altay Köymen) Ankara 1983, s. 150; Rıfat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 311.

⁵ Metin Tuncel, "İzmit Şehri ve Yayılış Sahası", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S. 18-19, İstanbul 1973, s. 174.

kalıntıları dikkate alarak önemli bir şehir olarak nitelemektedir. Şehir çevresi ormanla kaplı ve güzel bir liman kentidir.⁶ Seyyahların gözlemlerinde yer alan sancağın idari taksimat ve nüfusa ilişkin bilgileri üzerinde durmaya çalışacağız.

İdari taksimat açısından 16.yüzyılın ilk çeyreğine H.928 (1522) ait bir kanunname dikkate değerdir. Kanunnameye göre, İzmit Sancağı Gebze (Gekbuze), Yalova (Yalakabad), Görele, İznik, İznikmid, Şile, Kandıra, Yoros kazalarından oluşmaktaydı.⁷ Bu tarihten sekiz sene sonraya ait muhasebe defterinde Kocaili Sancağı içerisinde İznikmid (İzmit), Kandıra, Şile, Gegivize (Gebze), Yoros, İznik, Yalakabad, Ada kazaları yer alıyordu.⁸ VI. yüzyıl ortalarına ait Kanuni dönemine ait başı eksik mufassal bir tahrir defterinde Kocaili sancağı içerisinde İzmit, Kandıra, Şile, Gebze, Yoros, İznik, Ada, Yalakabad kazaları kayıtlıydı.⁹

XVII. yüzyıl başlarına, I. Ahmet dönemine (1603–1617) ait icmal tahrir defterinde, sancakta idari taksimat anlamında bir değişme olmadığı görülmektedir.¹⁰ Yüzyılın ikinci yarısına H. 1079 / 1668–1669 tarihli yoklama defterinde İzmit, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad, Gebze, Ada, İznik kazaları sancağı oluşturan kazalardı. ¹¹ XVII. yüzyılın son çeyreğine H.1105/ 1693–1694 icmal defterinde Kocaili sancağının idari yapısında bir değişme gözlenmemektedir.¹²

XVIII. yüzyılda aynı yapının devam ettiği görülmemektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde H.1237/ 1831–1832 tarihinde İzmit, Ada, Yalakabad, Şile, Kandıra, İznik, Gebze kazaları Kocaili sancağını oluşturmaktaydı.¹³

Devlet içinde idari taksimat alanında XIX. yüzyılda 1831 nüfus sayımı önemli bilgiler vermektedir. Bu sayıma göre İzmit Sancağı İzmit, Adapazarı- Sapanca, Akhisar, Geyve, İznik, Pazarköy; Yalakabad, Karamürsel Kaymas, Şeyhler, Kandıra ve Gençli, Ağaçlı, Hendek ve Akyazı, Karasu, İpsafi, Sarıçayır, Beşdivan, Şile, Taşköprü kazalarından oluşmaktaydı.¹⁴

⁶ İdris Bostan, "İzmit", *TDİA*, C: XXIII; s. 538.

⁷ Enver Çakar, " Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu' nun İdari Taksimatı ", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, 12 (1), s.272; Broquiere, Bertrandon de la, *Denizaşırı Seyahat*, (Çeviren İlhan Arda), İstanbul 2000, s. 204.

⁸ *438 Numaralı Muhasebe-yi Vilayet Anadolu Defteri 937/ 1530 II*, Ankara 1994, s. 67-71.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Tahrir Defterleri*, 436, s. 512.

¹⁰ BOA, *Tahrir Defterleri*, 733, s. 270.

¹¹ BOA, *Tahrir Defterleri*, 797, s. 104.

¹² BOA, *Tahrir Defterleri*, 844, s. 56.

¹³ BOA, *Tahrir Defterleri*, 893, s. 13.

¹⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Tarih Vakfı Yayınları İstanbul 2003*, s.150.

İlk sayımdan daha kapsamlı 1881/82-93 sayımına göre İzmit Sancağı İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Geyve, Kandıra kazalarından meydana gelmekteydi. Bu sayımda ilk sayıma göre kaza sayısının azaldığı görülmektedir. Yirmi olan kaza sayısı bazı kazaların birleştirilmesi, ya da diğer bir vilayete bağlanmasıyla 5 kaza teşkil edilmiştir.

Kaza adı	Müslüman		Rum		Ermeni Ortodoks		Yahudi		Protestan	
	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	Kadın
İzmit	19335	17735	2588	2261	11082	10456	125	111	514	500
Adapazarı	38251	34797	4065	3600	7972	7092	57	44	311	317
Karamürsel	11012	9611	7849	7284	2657	2487	-	-	-	-
Geyve	15946	15357	3198	3196	4147	4038	-	-	102	82
Kandıra	19546	18730	875	820	272	260	-	-	-	-

Bu bilgileri izleyen bir sayım 1906/7 yıllarını içermektedir. Sancak bu sayımdaki idari taksimat anlamında İzmit, Adapazarı, Karamürsel ve Yalakabad, Geyve ve Kandıra kazalarına ayrılmıştır.¹⁵

Son nüfus sayımı olan 1914 sayımında İzmit sancağı İzmit, Adapazarı, Kandıra, Geyve, Yalova, İznik kazalarından oluşmaktaydı. Müstakil bir sancak olarak doğrudan İstanbul'a bağlıydı.¹⁶

İzmit sancağı	erkek	kadın
Müslümanlar	72412	69415
Rumlar	12860	12071
Ermeniler	19412	19360
Katolikler	29	23
Protestanlar	502	506
Toplam	105313	101381

İzmit Sancağı'nın Nüfusu

İzmit için en eski tahrir 1523 yılına aittir. Bu tahrirde şehirde 437 hane ve 152 mücerred Müslüman nüfus vardı. Tahrire göre tahmini 2337, gayrimüslimlerin 31 hane 8 mücerred kaydına göre 163 kişi bulunduğu söylenebilir.¹⁷

¹⁵ Karpat, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁶ Karpat, *a.g.e.*, s. 222.

¹⁷ BOA, *Tahrir Defterleri 438*, s.759, Ahmet Güneş, *XVI Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaili Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 30; H.Dernscwham, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çeviren Yaşar Önen) Ankara 1992, s. 213; G. Busbecq, *Türkiye Mektupları*, (Çeviren H.Cahit Yalçın) İstanbul 1939, s. 64.

kaza	hane	mücerred	kurra	çiftlik	Tahmini nüfus
İzmit	1361	592	53	23	6805+592
Kandıra	2367	921	108	9	11835+921
Şile	2221	735	107	-	11105+735
Gegivize	2649	798	101	22	13245+798
Yoros	502	238	30	3	2510+238
İzmit	1134	395	67	17	5670+395
Yalakabad	1006	322	55	3	5030+322
Ada	504	182	25	-	2520+182

Kazaların geneline yönelik bu bilgiler yanında, kasabalara ait bilgilerin de yer alması, kaynağın önemini daha da arttırmaktadır. Topraklar has, timar, zeamet, kale, evkâf gibi bölümlere ayrılmıştır: Bilgiler sadece nüfusa ait olmayıp, sosyal ve ekonomik hayatı da yansıtmaktadır. Bu sayımlarda vergi tahsili ön planda tutulduğu için nüfusa ait kesin bilgilere ulaşmak mümkün değildir.

Seyyah Belon 1548'de İzmit'ten geçişinde şehrin nüfusuna ilişkin kabaca 300 ev tanımlamasını yapmaktadır. Bu da tahmini olarak 1500 kişiyi ifade etmektedir. Başka bir resmi kayıt olan 1591 tarihli tahrir defterinde, şehirde bir canlanmanın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda şehirde toplam 583 hane vardı. Bu da yaklaşık 2800 kişi belirtmektedir. Gayrimüslimler de 200 civarındadır.¹⁸

XVII. yüzyıl başlarında İzmit'ten geçen Polonyalı Simeon Müslüman haneler hakkında bilgi vermemekle birlikte, 180 Ermeni hanesinden söz etmektedir. Bu da tahmini 700-800 kişiyi bulmaktadır.¹⁹

Celali hareketlerinin en şiddetli döneminin yaşandığı XVII. yüzyılın ilk çeyreğine ait tahrirde nüfus da önemli bir artış görülmektedir. Kırsal kesimden şehrin göç aldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda önceki sayıma göre toplam hanesinin 250 daha artarak 853 e yükselmiştir. Yaklaşık 4800 kişiyi bulmaktadır.

Türk gezginlerden Evliya Çelebi de nüfus bahsinde 3500 evden söz etmektedir. Ortalama 17000 gibi bir sayı ortaya çıkmaktadır. Çelebi'nin abartılı anlatımı göz önünde bulundurulursa, bu sayıya ihtiyatla yaklaşmak yerinde olacaktır. Ancak bu sayı kazaya ait olursa bir geçerlilik sağlamaktadır.²⁰

XVII. yüzyılın sonlarına ait (1697) avarız tahririnde avarız hane sayısı olarak 720 verilmiştir.²¹ Avarız sayımı olduğu için öncelikle o dönemde

¹⁸ BOA, *Tahrir Defterleri* 630, s. 693.; Güneş, *a.g.e.* s. 40-75.

¹⁹ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, (Çeviren Andreasyan), İstanbul 1964, s. 22.

²⁰ Evliya Çelebi; *Seyahatname*, Ankara 1957, C.II, s.65; Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (haz. Hamit Sadı Selen) Ankara 1957, s. 662.

²¹ BOA, KK, Nr. 2777, s. 13.

İzmit için kaç vergi mükellefinin bir avarız hanesi kabul edildiğini bilmek gerekir. Bu bilgi olmadığından tahmini bir sayı vermek zordur.

Devlet içinde nüfusu tespit etmeye yönelik çalışmalar XIX. yüzyıl ilk yarısında başlamıştır. Bu anlamda ilk çalışma 1831 nüfus sayımıdır. Sayımda erkeklerin belirtilmiş olması, reaya kaydının açık olarak gayrimüslimleri mi yoksa köylerde yaşayanları mı ifade ettiğinin tam olarak anlaşılabilmesi, (büyük bir ihtimalle gayrimüslimlerin varlığına delalettir) sayımın uzun bir sürede yapılması güvenilirliği sarsıcı noktalar arasında kabul edilse de, 19 yüzyılın ilk yarısına ait bir fikir vermesi bakımından dikkate değerdir.²²

Kaza	müslüman	reaya
İzmit	5597	5592
Adapazarı ve Sapanca	5337	4264
Akhisar	3628	1314
Geyve	2678	1108
İznik	3320	957
Pazarköy	1980	3434
Yalakabad	918	3011
Karamürsel	1443	1496
Kaymas	3388	814
Şeyhler	3382	479
Kandıra ve Gençli	3066	-
Ağaçlı	1732	-
Hendek ve Akyazı	2107	-
Karasu	1302	-
İpsafi	780	-
Sarıçayır	849	-
Beşdivan	342	-
Akabad	1236	-
Şile	3517	1957
Taşköprü	3766	41
Yabancılar	1667	694

Yukarıdaki tabloda yer almayan Şile ve Taşköprü kazalarının Kıptiyan taifesi nüfuslarını erkek 35 ve 29 olarak belirtmek gerekir. Yabancılar olarak da ayrı bir tanımlamanın yapılması sancakta meskûn olmayıp, belirli bir iş ya da gezi için bulunanları akla getirmektedir. Sancağın ticaret alanında önemli merkezlerden olması düşüncemizi kuvvetlendirici niteliktedir. Sancakta Müslümanların sayısı 51936, reayanın ise 25551'dir. Kazanın bütününe yönelik olmak üzere 11597 hane yer almaktadır. Yaklaşık 55000-58000 arasında bir nüfus varlığından söz edilebilir.

²² Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)* Tarih Vakfı Yayınları İstanbul 2003, s. 150.

İlk nüfus sayımından sonra sancakla ilgili diğer bir kayıt H.8 Şaban 1254/ 20 Ekim 1838 de başlayıp H.25 Rebiülevvel 1255/ 8 Haziran 1839 da tamamlanmış olup yaklaşık 9 ay süren cizye sayımıdır. Sancağın geneline yönelik bu sayımda cizye mükelleflerin durumu üç ayrı vergi dilimi (Ala, evsat, edna) esasına göre belirlenmiştir. Sayıma göre sancakta yaşayan gayrimüslimlerin milliyetlerine göre bir sonuca varmak mümkün değildir. Gayrimüslim nüfus hakkında bir bilgi sahibi olabilmek için 4 çarpanı esas alınmıştır.²³

Kaza adı	Ala	Evsat	Edna	Toplam	Ortalama nüfus
İzmit	725	2422	1906	5073	20292
Kaymas	42	429	284	755	3020
Seyhler	17	248	170	435	1740
Geyve	92	645	257	994	3976
İzmit	97	556	237	891	3564
Yalakabad	445	1435	815	2695	10780
Karamürsel	338	630	308	1276	5104
Akhisar-ı Geyve	159	753	459	1371	5484
Pazarköy	738	1393	702	2833	11332
Adapazarı	659	2154	732	3545	14180

Sancağın bütününe yönelik cizye sayımları yanında daha ileriki tarihlere ait kazalar için ayrı sayımlar da vardır. Bu anlamda H.9 Cemaziyelahir 1264/ 13 Mayıs 1848 de başlayıp, 19 Zilkade 1265/ 28 Eylül 1849'da tamamlanan Şile kazasına ait nüfus yoklama defterinde kazada yaşayan mükellef gayrimüslimler hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olmaktadır. Deftere göre nefsi-i Şile de 10 mahallede 107 mükellef belirtilmişti. Tahmini nüfus ise, 500- 550 civarında düşünülebilir.²⁴

Yüzyılın ortalarında H. 1260 / 1844-1845 yılına ait temettuat defterlerinde vergi mükellefleri belirtilmiştir. Buna göre şehir için 938 hane vardır. Tahmini nüfus ise 4600-4700 civarındadır.

XIX. yüzyılın geç döneminde İzmit ile ilgili gözlemlerine yer veren Texier 2500 Türk, 2000 Hıristiyan ve 500 Yahudi aile yaşadığını belirtmektedir. Bu sayılara biraz kuşkulu ile yaklaşmak yararlı olacaktır. Yüzyılın sonlarına ait nüfus sayımı göz önüne alındığında daha kaza nüfusunun 20000'e ulaşmadığından şehir için gösterilen bu sayılar kazaya ait olmalıdır. Bu durum şehir ve kaza kavramında bir açıklık olmamasından kaynaklanmaktadır.

Yüzyılın son on yılında Anadolu'yu gezen Cuinet İzmit için Texier'e yaklaşık değerler vermektedir. Cuinet'e göre, 12.375 Müslüman, 10125

²³ BOA, Maliye Nezâreti Varidat Cizye Muhasebesi ML.VRD.CMH, 2, (1-3)

²⁴ BOA, Maliye Nezâreti Ceride Kalemî ML.CRD, 1195, (1-5).

Hıristiyan ve 2400 de Yahudi yaşamaktaydı. Verilen değerler içerisinde Hıristiyan ve Yahudi nüfusun abartılı olduğu görülmektedir.²⁵

İlk sayımdan daha kapsamlı 1881/82-93 sayımı 10 yıl gibi bir süreyi içermektedir. Erkek ve kadın ve gayrimüslimler de milliyetleri ve dinlerine göre belirtilmiştir. Sancak bu yıllarda İzmit, Adapazarı, Kandıra, Geyve, Karamürsel kazalarından oluşmaktaydı. Bu sayımda kaza sayısının azaldığı görülmektedir. Yirmi olan kaza sayısı bazı kazaların birleştirilmesi, ya da diğer bir vilayete bağlanmasıyla 5 kazaya indirilmiştir.

Kaza adı	Müslüman		Rum		Ermeni		Yahudi		Protestan	
	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın
İzmit	9963	9283	1880	1696	8011	7826	84	70	382	333
Adapazarı	21327	18991	1307	1210	5432	5270	-	-	162	152
Kandıra	21011	19675	1098	990	633	626	-	--	-	-
Geyve	11528	10805	2291	2229	3055	2818	1	-	43	36
Karamürsel	4960	3772	5887	5136	1942	1607	-	-	-	-

Bu sayımda İzmit kazasında 13 Bulgar,105 yabancı, Adapazarı'nda 67 yabancı yer almaktaydı. Ermeniler için mezhep ayrımı belirtilmemiştir.

İdari taksimatı yansıması bakımından H.1316/ 1898 tarihli salnamede sancağa 4 kaza, yeni kanunla oluşturulan nahiye kavramı çerçevesinde oluşturulan 10 nahiye ve 938 köy bağlıydı.

Bu yıla ait başka bir kayıt da bize nüfusun cinsiyet ve yaş ayrımını vermektedir. 0 ve 90 üstü yaş grupları arasında dağılımı ve nüfusun hangi yaş gruplarında yoğunlaştığı görülmektedir.

Yaş grupları	erkek	kadın
0-1	7850	6960
1-10	11900	9919
10-20	16989	12861
20-30	28975	23760
30-40	28670	20480
40-50	14700	10985
50-60	5960	3880
60-70	3480	2700
70-80	1760	1320
80-90	435	311
30+	95	115

Tablodan anlaşıldığı üzere sancakta nüfus kadın ve erkek için de 20 ile 40 yaşları arasında yoğunlaşmaktadır. Bunu takiben 10-20 ve 40-50 yaş

²⁵ Bostan, a.g.m.,s.540.

grupları izlemektedir. Yoğunluğun genç nüfusta olduğu açıkça görülmektedir.

Yüzyılın son on yılında İzmit sancağında km kareye 25 kişi düşmekteydi. Kadın-erkek arasındaki yüzdeler dağılımı ise % 51 erkekler, % 41 kadınlar oluşturmaktaydı.²⁶

7 Haziran 1900 tarihli İzmit kumandanı Miriliva Sadık Beyin bir kilise inşasına ilişkin yazışmasından anlaşıldığı üzere, nefsi-i Adapazarı'nda Rumlar 700, Yahudiler 30, Ermeniler 5, Protestanlar 85 hane, köylerinde ise 22046 erkek, Müslüman, Rum, Ermeni 19936 kadın 888 erkek ve 941 kadın 1282 erkek ve 1167 kadın bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁷

Osmanlı Devleti'nde diğer bir sayımda 1906/ 7 sayımıdır. Bu sayımdaki İzmit Sancağı'na ait bilgiler aşağıda verilmiştir.

Kaza adı	Müslümanlar		Rumlar		Ermeni Ortodoks		Yahudiler		Protestanlar	
	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın	erkek	kadın
İzmit	195353	17755	2585	2361	11082	10456	1735	1650	514	500
Adapazarı	38251	34797	4095	3600	7967	7092			311	317
Karamürsel	11012	9611	7849	7284	2657	2487	111	125	-	-
Geyve	15946	15357	3198	3196	4147	4035	57	44	102	82
Kandıra	19546	18750	875	820	272	260	-	-	-	-

1906/7 sayımında İzmit kazasında 214 Ermeni Katolik erkek, 288 kadın, 443 yabancı erkek, 422 kadın; Adapazarı'nda 311 yabancı erkek, 317 kadın, Karamürsel ve Yalova kazasında 76 yabancı erkek, 69 kadın Geyve'de 41 yabancı erkek, 43 kadın, Kandıra'da 3 Latin erkek, 4 kadın bulunmaktadır.

28 Mart 1909 tarihli yazıda, İzmit Sancağı'na ilişkin bilgide nüfus kazalar itibariyle Müslim ve gayrimüslim olarak verilmiştir. Bu bilgide erkek kadın ayırımı belirtilmemiştir. Sayıların kazaların bütününe yönelik olduğu düşünülmelidir.²⁸

Osmanlı Devleti'nde son sayım 1914 nüfus sayımıdır. Bu sayımda nüfus kazalar itibariyle verilip erkek kadın ayırımı yapılmamıştır. Geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında nüfusta belirgin bir artış görülmemektedir. Uzun süren savaş yılları nedeniyle özellikle genç erkek nüfusun azaldığını söylemek mümkündür. Doğan boşluğun toprak kayıplarıyla Batı Anadolu'da yaşanan göçlerle doldurulduğu düşünülebilir. Yalova ve İznik'in de yeni bir kaza olarak eklenmesiyle kaza sayısı 7'ye yükselmiştir.

²⁶ Karpas, a.g.e., s. 244.

²⁷ BOA, Yıldız Perakende Umum Evrakı Y.PRK.UM., 50/ 100, (2).

²⁸ BOA, Yıldız Esas Evrakı Y.EE, 33/ 34, (1).

Kaza adı	Müslüman	Rum	Ermeni Ortodoks	Ermeni	Yahudi	Protestan
İzmit	40403	5226	23873	448	307	1078
Adapazarı	76864	7957	16461	1	113	655
Karamürsel	14850	6047	2635	-	-	-
Kandıra	40495	1804	601	-	4	-
Geyve	32508	7108	8363	-	4	204
Yalova	795	10274	3304	-	-	-
İznik	13785	1632	126	-	-	-

Kocaeli Sancağı 1914 yılında Bolu Vilayeti'nden ayrılarak müstakil sancak haline dönüştürülmüştür. Nüfus sayımında sancağın Bolu vilayeti içerisinde gösterilmesi, henüz müstakil sancağa dönüşmediğini göstermektedir. Bu bilgiler ışığında sancak geneline ait bir değerlendirme mümkün olabilmektedir.

Gruplar	Toplam
Müslümanlar	226859
Rumlar	40048
Ermeniler	55403
Protestan	1937
Er. Katolik	449
Yahudiler	428
Latinler	10
Toplam	325153

Sancak geneline bakıldığında Müslümanlar % 70, Ermeniler % 17, Rumlar % 12'lik bir nüfus oranını içermekteydi. Geriye kalan gruplar da ancak % 1 gibi çok küçük bir dilimi kapsamaktaydı.

İskân Siyaseti

Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprak kayıpları hızlanmıştır. Hızlı bir gerileme döneminin yaşanması Balkanlarda ve Kafkaslarda bulunan Müslüman nüfusu göçe zorlamıştır. Savaşların yoğunlaştığı dönemlerde göç hareketlerinde de önemli bir artış görülmektedir. Rumeli'den göçlerde İzmit önemli bir noktada bulunmaktaydı. Göçmenlerin geçici ya da sürekli iskân alanı olmuştu. Geçici iskânda özellikle mevsim şartlarının elverişli olacağı bahar ayına kadar belirlenen alanlarda göçmenler ikamet ettirilmekteydi. Bunun için iskân bölgelerinde Muhacirin Komisyonları oluşturulmaktaydı. Bu komisyonlar göçmenlerin iskân alanlarını belirlemekteydiler. Bu alanlara ne kadar göçmen yerleştirileceği, bunların öncelikli yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması için gereken hazırlıkların yapılması bu komisyonların görevi idi. Yoğun göçmen kabileleri yüzünden iskânların hemen gerçekleşmediği de oluyordu. Bu anlamda Dahiliye Nezâreti 4 Aralık 1888 tarihli İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen yazıda mevsimin elverişsizliğinin göz önünde bulundurularak iskanı yapılamayan muhacirlerin bir an evvel iskan

edilmelerini istiyordu.²⁹ İskân sonrasında göçmenlerin geçimlerini sağlamaları için toprak ve tohumluk veriliyordu. Bu amaçla Dahiliye Nezâreti sancaktaki yöneticileri şikâyetleri de dikkate alarak uyarıyordu. Nezâretten mutasarrıflığa gönderilene emirde yerel yöneticileri bu konuda sert bir şekilde uyarıyordu.³⁰

Devlet göçmenlerin iskânıyla yakından ilgilenmiştir. Bu amaçla nereye ne kadar muhacir gönderildiği, bunların hangi iskân alanlarına yerleştirildikleri ne tür yardımların yapıldığı Muhacir komisyonlarından sıkça sorulmaktaydı. Devlet aynı zamanda bir denetim ve bütünlük sağlamak anlamında bir takım gayretlerin içerisinde olduğu görülmektedir. Bu anlamda Dahiliye Nezâreti 6 Ağustos 1860 tarihli İzmit Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda bazı ölçüler getiriyordu. Göçmenler için yapılacak evler konusunda da bir ölçü getirilmişti. 6 Ağustos 1860 tarihli genelgeye göre, evler iki katlı olup, üst katta iki oda bir salon alt katta ise bir hayvan ahır bulunacaktı. Evlerin inşa masrafı olarak 10 000 kuruş değer biçilmişti.³¹

Bu sıkıntılar içinde yiyecek ihtiyacının sağlanması önemli bir sorundu. Bunun için yalnızca İzmit Sancağı'nın yeterli olmadığı açıkça görülmekteydi. Bu anlamda yakın sancaklar başta olmak üzere hububat gönderilmesi için yazışmalar yapıyordu. Bazen zahire tedarikinde güçlükler yaşandığı, zamanında ulaşmadığından sancağın sıkıntısını belirten istekleri dikkati çekiyordu. Zahrenin daha kolay teminine yönelik olarak sancaktan gönderilen yazıda aşar vergisinden muafiyet tanınması isteği Dahiliye Nezâreti tarafından olumlu karşılanmıştı³² Muhacirlerin ekim yapabilmeleri için hane başı 2 kile tohum verilmesi öngörülmüştü.³³

Belgelere göre Karamürsel kazasında Boşnak göçmenler hakkında bazı bilgiler vardır. 19 Haziran 1895 tarihli İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda Karamürsel kazasındaki Boşnak göçmenlerin hane ve erkek-kadın sayıları belirtilmiştir.³⁴

Yerleşim alanı	hane	erkek	kadın
Kayaçık mahallesi	6	9	9
Hacı Ömer Ağa	4	11	14
Cami-i Atik	42	86	79
İsmail Ağa	12	33	17
Debbağhane	3	4	3
Hayriye köyü	83	173	156
Oluklu köyü	39	126	92
Karapınar köyü	49	161	116
İhsaniye köyü	27	68	50
Dere köyü	13	28	26
İnebeyli	8	18	14

²⁹ BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi DH. MKT. 1571/ 74, (1).*

³⁰ BOA, *Bab-ı âli Evrak Odası Sadaret Mektûbi Mühime Evrakı A.MKT.MHM, 208/ 64, (1).*

³¹ BOA, *Bab-ı âli Evrak Odası Sadaret Mektûbi Nezâret Devair A.MKT.NZD, 327/ 2, (2)*

³² BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Jandarma Y.PRK. AZJ, 9/ 21, (1)*

³³ BOA, *A.MKT.MHM., 517/ 29.*

³⁴ BOA, *Y. PRK. UM 32/ 65, (2).*

Göçmenlerin büyük kabileler halinde gelmeleri devleti zor duruma düşürüyordu. Bunun yanında göçmenlerin de bazı sıkıntılar ortaya çıkardığı da bir gerçektir. Kalıcı iskân alanlarını beğenmeyip, başka yeleri yerleşmek istemeleri önemli bir sorundu. Bunu resmi olarak yerel yöneticilere ilettikleri gibi, haber vermeden küçük gruplar halinde kaçarak göstermekteydiler. İstanbul'dan bu konuda gerekenin yapılmasını isteyen birçok emri vardı. İzmit sancağı da bu sıkıntıları fazlasıyla yaşıyordu. Yerel yöneticilerin göçmenlerle yaşadıkları sorunların fazlalığı belgeler de açıkça görülmektedir. Bunun yanında yerli halk ile göçmenlerin de sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda yerli halkın genellikle mera olarak kullandığı alanların göçmen yerleşimine ayrılması, ormanlık alanların göçmenlere verilmesi yaşanan sorunlar arasındaydı. Dahiliye Nezâreti buna bir dereceye kadar çözüm olmak üzere sancakta muhacir köylerinin belirlenmesi için verilen tapu senetlerinin kontrol edilmesi için memurlar gönderilmesi kararlaştırıldı. Bunların masraflarının da muhacirin tahsisatından ödenmesi istendi.³⁵

Muhacirlerin yerli halkın tarlalarına da zarar verdikleri sık yaşanan olaylar arasındaydı. Hendek kasabasında Çerkez muhacirler Süleyman Ağa'nın çiftliğindeki tarlanın bir kısmı ile ormanlık alanı zaptetmişlerdi. Süleyman Ağa'nın bu işgali İstanbul'a iletilmesiyle, Dâhiliye Nezâreti'nin İzmit Mutasarrıflığına gönderdiği 25 Temmuz 1874 tarihli yazıda durumun bir an önce düzeltilmesi istedi.³⁶

Muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ormanları tahrip ettikleri de oluyordu. Bu tahribat karşısında hükümet etkin önlemlerin alınmasını istedi. Göçmenleri bu uygulamadan vazgeçirmeye yönelik tedbirler arasında Rumeli Orman İdaresi emrine Meclis-i Vükelâ'nın 4 Mayıs 1913 tarihli kararıyla 130 000 kuruş aktarılmıştı. Bu para muhacirlerinin ihtiyaçlarını karşılanmasında harcanacaktı.³⁷

Ele aldığımız 19.yüzyıl boyunca İzmit Sancağı'na ilişkin kesin bir göçmen sayısına sahip değiliz. Yine de bazı sancak içerisinde yerlerdeki iskana ait bilgiler mevcuttur. Bunların hangi tarihten itibaren gerçekleştiği konusunda bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Muhacirlerin işgalinin yanında bazen muhacir topraklarının da halk tarafından işgal edildiği görülmekteydi. Yalova kazasında Çerkez muhacirlere tahsis edilmiş olan miri araziye bir hanım tarafından izin verilmemesi sonucunda muhacirlerle halk arasında önemli bir sorun yaşandı. Konunun Dâhiliye Nezâreti'ne muhacirlerin şikayeti sonucunda iletilmesiyle, görüldüğü kadarıyla biraz da yerel yöneticilerin konunun

³⁵ BOA, *DH. MKT*, 1523/ 29, (1).

³⁶ BOA, *Zabtiye Nezâreti Evrakı ZB*, 8/ 6, (1)

³⁷ BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları MV.175/ 127*, (1).

çözümündeki isteksizliği, Dahiliye Nezâreti mutasarrıflığa gönderdiği 9 Şubat 1888 tarihli yazıda durumun düzeltilmesi önemle istedi.³⁸

Lofça muhacirlerinin Yalova 'ya iskânlarında da bazı sorunların yaşandığı görülmekteydi. Hükümetçe tahsis edilen araziye 40 hanenin yerleştirilmesinde yerel halk ile muhacirler arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Tahsis edilen arazi sahibi Zenci Mercan Ağa durum karşısında kendi arazisinin işgal edildiğini belirterek halktan da destek alarak durumu yargıya intikal ettirmişti. Dava sonucunda Dahiliye Nezareti 11 Ekim 1882 tarihinde Mercan Ağa'nın müdahalesinin engellenmesini istedi.³⁹ Yine Lofça muhacirlerinin yaşadığı bir başka arazi anlaşmazlığı karşısında muhacirlerin vekili Hulusi Efendi kendilerine Yalova'da Kocadere namında bir arazi tahsis edildiğini belirterek, ziraat yapmalarının engellendiğini, bunun düzeltilmesi için mutasarrıflık vasıtasıyla istekte bulundu. Nezâret de 16 Nisan 1888 de bu haklı istek karşısında gerekenin yapılmasını mutasarrıflığa bildirdi.⁴⁰

Mahalleler

İdari taksimat ve nüfus kavramı ele alınırken, yerleşim ve idari birim olan mahalle ve köylerden de bilgiler ışığında söz etmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nde idari birim olarak mahallenin önemli bir işlevi vardır. Klasik dönemde mahalle kavramı insanların birbirlerine kefaletle bağlı oldukları, özellikle vergi tahsilinde, sorumlu oldukları en küçük idari birim özelliğini üstlenmiştir. Mahalle kavramı konusunda Osmanlı resmi kayıtları önemli bilgiler vermektedir. İzmit şehrine ait en eski tahrir H. 929 1522-23 yılına ait olduğu görülmektedir. Tahrire göre şehirde 16 mahalle vardır. Bu mahallelerden biri gayrimüslimlere ait olup, diğerleri Türklerin çoğunlukta olduğu mahallelerdir. Mahalle kavramı ele alınırken o mahalle içinde yer alan camii, mescit, hamam gibi eserler, mahallenin kaderini etkilemiş kişilerin adları mahalleye isim verilmesinde etkili bir rol oynamıştır. Sindel, Tepecik, Yenice Mescid, Camii-i Şerif, Hamza Fakih, Turudoğlu, Hacı Hurma, Çeşme, Kerti İskele, Hacı Hasan mahalleleri sayılabilir. İskele, mahallesi şehrin tek gayrimüslim mahallesi idi.⁴¹

Zaman içerisinde mahalle sayılarında artma ya da azalma görülmektedir. Bunu sadece nüfus artışı ya da azalmasıyla açıklamak Osmanlı dönemi demografik yapı hakkında yeterli bir bilgiye sahip olunmadığını göstermektedir. Resmi kayıtlarda (tahrir, avarız defterleri gibi) öncelikli hususun vergi olduğu bilinmelidir. Bu anlamda bazı büyük

³⁸ BOA, *DH. MKT.* 1475/ 15, (1)

³⁹ BOA, *DH. MKT.*, 1335/ 109, (1)

⁴⁰ BOA, *DH. MKT.*, 1502/ 50, (2).

⁴¹ BOA, *Tahrir Defterleri 550*, s. 13; Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri'nin Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 286.

mahallelerin bölündüğü ya da bazı küçük mahallelerin de diğer bir mahalle adı altında yer alabildiğini bilmek gerekir. Bu usul tahriri yapanların ve yerel yöneticilerin inisiyatifinde bir olaydır. Bu değişkenlikten dolayı doğal afetler ve göç gibi nedenler dışında mahalle sayıları üzerinde yaşanan artış ve azalmalarda keyfiliğin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Birbirine yakın sayımlarda belirgin mahalle sayısının artışı, aksine nüfus da görülen yakınlık bunun açık bir işareti olarak kabul edilebilir.

Yüzyılın sonlarına ait H.999 (1592) tarihli başka bir tahrirde, şehirde mevcut 17 mahalleden biri gayrimüslimlere aitti. Önceki tahrirde var olan mahallelerden başka, Uruslar ve Debbağlar adında iki yeni mahallenin varlığı görülmektedir. XVII. yüzyıl başları itibariyle bir gayrimüslim mahallesi olarak Kavak yer almaktadır. Nüfus sayıları da dikkate alındığında özellikle Rum nüfus için belirgin bir artış rahatlıkla gözlenmektedir. Yine bu yüzyılın ilk çeyreğine H.1034 (1033-34) yıllarına ait tahrirde ekonomik hayattaki canlanmanın bir işareti olarak nüfus alanında belirgin bir artış görülmektedir. Şehirdeki mahalle sayısı yirmi altıya yükselmiş olup, bunun ikisi gayri Müslimlere aitti.⁴² Bu dönemde gözden uzak tutulmaması gereken bir nokta da, Celâli isyanlarının yoğunluk kazandığı bir döneme rastlamış olmasıdır. Diğer bölgelerden ayrılanların daha güvenli gördükleri şehre yerleşmeleri büyük bir olasılıkla mahalle sayısını arttırmıştır. Yüzyılın ortalarına ait başka bir tahrirde mahalle sayısı tekrar düşüş göstermektedir. Bir gayrimüslim olmak üzere on altı Müslüman Mahallesi vardır. Celâli hareketlerinin sönükleşmesiyle eski yerleşim alanlarına dönüş ya da bazı küçük mahallelerin büyük mahalleler içerisinde gösterilmiş olması, daha az bir olasılıkla, avarızı olmayan mahallelerin yazılmamış olmasıyla açıklanabilir. Bu sayımda Kara Burc ve Veli Hoca gibi yeni mahalle isimlerine rastlanmaktadır. Muhtemelen bu adlar mahalle adlarının değişiminin bir göstergesidir. Zaman içerisinde bir mahalle adının değiştiği, ya da aynı mahalleye ait başka bir ismin daha çok öne çıktığı Türk şehircilik tarihi içerisinde sık görülen bir uygulamadır. Bu da eğer mahalle için var olan adlar bilinmiyorsa bir karışıklığı neden olmaktadır.

Avrupalı seyyahların yanında Türk gezginlerin de şehre ait gözlemleri de dikkat çekicidir Türk gezginlerden Evliya Çelebi'nin yer yer abartılı bir anlatımı varsa da, verdiği bilgiler şehir tarihi açısından dikkate değer özellikler taşımaktadır. Evliya Çelebi on dokuz Müslüman üç Hıristiyan, bir Yahudi mahallesinin varlığından söz etmektedir. Yüzyılın sonuna ait 1697 tarihli bir avarız defterinde yirmi mahalle olduğu belirtilmektedir. Hıristiyanlar Rumiyan mahallesinde meskûn olup, Çeşme, Şeyhler,

⁴² BOA, *Tahrir Defterleri*. 630, s. 693.

Tepecik, Çeşme mahallelerinde de az sayıda bulunmaktaydılar. Bundan başka Karabaş adlı yeni bir mahalle adına rastlanmaktadır.⁴³

XIX yüzyıl ortalarına ait Anadolu gözlemlerini aktaran Charles Texier İzmit için on dokuz Türkler, üç Hıristiyanlar bir de Yahudilere ait olmak üzere şehirde yirmi üç mahallenin varlığından söz etmektedir.⁴⁴

Mahalle üzerine XIX. yüzyıl ortalarına ait birincil derecedeki arşiv belgelerinden temettuat defterleri önemli bir yer tutmaktadır. Temettuat defterleri incelenirken göz önünde bulundurulması gereken bazı noktalar vardır. Ayrı olan bazı mahalleler bir diğer mahallenin içinde gösterilmiş ve sayım yapılırken de her mahallenin defteri İstanbul'a ulaşmamış olabilir. Bu da bize bir ölçüde teminli yaklaşmamız gerektiğini belirtmektedir. Bu noktalara rağmen, bu defterler de yer alan bilgiler dikkate değer bir özellik taşımaktadır.

H.1261 (1844-45) tarihli genel sayımda on beş Müslüman ve iki de Gayrimüslim mahallenin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu bilgiler ışığında sancağın nüfus olarak en yoğun olan İzmit kasabasında tespit edebildiğimiz Hamzafakih,⁴⁵ Ahmetçik,⁴⁶ Hacı Harem,⁴⁷ Yeni Mahalle,⁴⁸ Ömer Ağa,⁴⁹ Hacı Hızır,⁵⁰ Hacı Hasan,⁵¹ Akça Mescit,⁵² Karabaş,⁵³ Veli Hoca,⁵⁴ Başçeşme,⁵⁵ Turgut,⁵⁶ Çarşı-yı Müslim,⁵⁷ Çukurbağ,⁵⁸ Tepecik,⁵⁹ Karabüre,⁶⁰ Cami-yi Şerif⁶¹ mahalleleri vardı.

İzmit şehri dışında bağlı kazaların bu defterlerde kayıtlı olduğu kadarıyla mahalle adlarını tespit etmek mümkündür. Bu anlamda Kandıra kasabasında Karanlık,⁶² Kara Durak,⁶³ Çarşı⁶⁴ adında üç mahalle kayıtlıdır.

⁴³ BOA, *Kamil Kepeci Tasnifi KK 2777*, s. 13

⁴⁴ Charles Texier, *Küçük Asya*, (Çeviren Ali Suad), İstanbul 1339, C.I, s. 127.

⁴⁵ BOA, *Maliye Nezâreti Varidat Kalemî Temettuat Defterleri ML VRD .TMT.3902*

⁴⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.3906*

⁴⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.3908*

⁴⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.3911*

⁴⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.3921*

⁵⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.3922*

⁵¹ BOA, *ML.VRD.TMT.3924*

⁵² BOA, *ML.VRD.TMT.3926*

⁵³ BOA, *ML.VRD.TMT.3929*

⁵⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.3935*

⁵⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.3936*

⁵⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.3942*

⁵⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.3946*

⁵⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.3950*

⁵⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.3951*

⁶⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.3955*

⁶¹ BOA, *ML.VRD.TMT.3960*

⁶² BOA, *ML.VRD.TMT.3970*

⁶³ BOA, *ML.VRD.TMT.3982*

⁶⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.3989*

Defterlerde birlikte yer alan Sapanca ve Adapazarı kasabasında ait Bağcılar,⁶⁵ Böcekler,⁶⁶ Burgular,⁶⁷ Uzakar,⁶⁸ Tekeler,⁶⁹ Gedikoğlu,⁷⁰ Burma,⁷¹ Kuyumcu,⁷² Yahyalar,⁷³ Hocaoğlu,⁷⁴ Papuccular,⁷⁵ Mehmet Efendi⁷⁶ mahalleleri vardı. Fakat bu mahallelerden hangisinin Sapanca'ya hangisinin Adapazarı'na ait olduğu hakkında bir açıklık yoktur.

Karamürsel de Hacı Mehmet Ağa,⁷⁷ Ömer Ağa,⁷⁸ Kayacık,⁷⁹ Camii-yi Atik,⁸⁰ Debbaghane,⁸¹ İsmail Ağa,⁸² Pazaryeri⁸³ mahalleleri vardı.

İzmit Sancağı'na bağlı olan Şile de Hacı Kasım,⁸⁴ Balbebek,⁸⁵ Tomba,⁸⁶ Çavuş,⁸⁷ Orta⁸⁸ mahalleleri 1260/61 tarihli sayımda gösterilmektedir. Temettuat defterlerindeki bu kayıtlardan başka mahalle-yi Zimmiyan, Hisar, Çarşı, Ebniye mahallelerinin de varlığını görmekteyiz⁸⁹

Sancağa bağlı kazalardan olan Pazarköy (Orhangazi) de Muradiye,⁹⁰ Rüstem,⁹¹ Camii-yi kebir,⁹² Cihan⁹³ olmak üzere 4 mahalle ismi yer almaktadır.

⁶⁵BOA, ML.VRD.TMT.2826.

⁶⁶BOA, ML.VRD.TMT.2828.

⁶⁷BOA, ML.VRD.TMT.2829.

⁶⁸BOA, ML.VRD.TMT.2839.

⁶⁹BOA, ML.VRD.TMT.2853.

⁷⁰BOA, ML.VRD.TMT.2854.

⁷¹BOA, ML.VRD.TMT.2857.

⁷²BOA, ML.VRD.TMT.2866.

⁷³BOA, ML.VRD.TMT.2871.

⁷⁴BOA, ML.VRD.TMT.2877.

⁷⁵BOA, ML.VRD.TMT.2889.

⁷⁶BOA, ML.VRD.TMT.4574.

⁷⁷BOA, ML.VRD.TMT.3995.

⁷⁸BOA, ML.VRD.TMT.3996.

⁷⁹BOA, ML.VRD.TMT.4002.

⁸⁰BOA, ML.VRD.TMT.4005.

⁸¹BOA, ML.VRD.TMT.4015.

⁸²BOA, ML.VRD.TMT.4016.

⁸³BOA, ML.CRD, 1095, (1-6).

⁸⁴BOA, ML.VRD.TMT.4784.

⁸⁵BOA, ML.VRD.TMT.4790.

⁸⁶BOA, ML.VRD.TMT.4797.

⁸⁷BOA, ML.VRD.TMT.4811.

⁸⁸BOA, ML.VRD.TMT.4821.

⁸⁹BOA, ML.CRD, 1195, (1-5).

⁹⁰BOA, ML.VRD.TMT.4472.

⁹¹BOA, ML.VRD.TMT.4483.

⁹²BOA, ML.VRD.TMT.4484.

⁹³BOA, ML.VRD.TMT.4485.

Gekbuze (Gebze) kasabasında Güzeller,⁹⁴ Gazi Mustafa Paşa,⁹⁵ Hacı Halil,⁹⁶ Küçük Mescit,⁹⁷ Sultan Orhan,⁹⁸ Karabakkal⁹⁹ mahalleleri bulunuyordu.

Geyve kasabasında Cami-yi kebir,¹⁰⁰ Hendek'te Arap İmam¹⁰¹ mahalleleri defterlerde yer almıştır.

Temettuat defterlerinde bu bilgilerden başka, daha sonra düzenli olarak yayınlanmaya başlayan Salnamelerde İzmit sancağına ilişkin bilgilerde, İzmit ve diğer kazalara ait mahalle adlarına yer verilmemiştir Mahallelerin XX. yüzyıl ilk çeyreğine ait gelişimini izlemek, hangi mahallelerin aynı adla ya da başka bir adla devam edip etmediğini saptamak mümkün olamamaktadır.

Köyler

Kazalara bağlı köylere ilişkin bilgiler de temettuat defterlerinde kaydedilmiştir. Defterler ışığında köyler hakkında da ayrıntılı bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Bu anlamda bazı köylerin birleştirilerek divan adı altında yazıldığı, köy dışı yerleşimlerin de çiftlik olarak kaydedildiği görülmektedir. İzmit kazasının Eşme-yi Müslim, Resullü, Çayır, Yatsıbağ, Deretepe, Zeytinburnu, Gökçeviran, Benlihoca, Kayaoğlu divanları; Kuloğlu, Uzun Bey, Hacı Mahmut, Veisli Çiftlikleri; Ortaburun, Boyabat, Kullar, Akpınar, Çepni, Durasan, Solaklar, Mihaliç, Yuvacık, Karatepe, Saraylı, Değirmenli, Köse, Hisareyn Değirmendere köyleri bulunmaktaydı.¹⁰²

Kandıra kazasının Bağardılı, Kurtyeri, Yollu, Safalı, Özbek, Balcılı, Erikli, Tekke-yi Bağdaş, Çakırcalı, Hacılar, Yusufça, Kırkemrud, Nefs-i Bağdaş, Kancalı, Lokmanlı, Tünekli, Çalkay, Katırlı divanları; Karaçağlı, Bıçakçılar, Balata, Kayapalı, Yaboğlu, Ahmetli, Abdullah Beşeoğlu köyleri kazaya ait köyler olarak yer almıştır.¹⁰³

Geyve'ye bağlı Timurlar, Yaylak, Çengel, Harıcalıüstü, Kafirzındığı, Taşoluk, Ebceler, Sekiharman, Köni, Bayat, Kazan, Hırka, Elibler, Boycağaz, Umurbey, Akseki, Erikat, Hisarlık, Safi, Çukurviran, Uzunkavak, Bozviran, Kuruderesi, Ciciler, Hacılar, Akdoğan, Matlah, Sarı Gazi, Bacı, Kadı, Bayrakçı şehir, Maden, Şeyhvarmaz, Karapınar, İnciler, Şah-ı Mülk

⁹⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.3588*"

⁹⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.3590*

⁹⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.3602*

⁹⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.3610*

⁹⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.3614*

⁹⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.3615*

¹⁰⁰ BOA, *ML.VRD.TMT.3686*

¹⁰¹ BOA, *ML.VRD.TMT.3816*

¹⁰² BOA, *ML.VRD.TMT.3903-3963*

¹⁰³ BOA, *ML.VRD.TMT.3962-3993*

Ahiler, Oruçlu, Teşmiye, Özbek, Kurtbelen, Kancılar-ı Zımmiyan, Asıbalı, Örenli, Sondul, Hasanlı, Yakacık, Eğriçay, Elbereke, Paşalar, Çardak, Cedit, Nerse, Köprübaşı, Şekre, Palanda, Akçaşehir, Kancılar-ı Müslim, Melkeşe, Kirazca, Nekce, Katırözü, Engerse köyleri defterlerde kaydedilmiştir.¹⁰⁴

Sapanca ve Adapazarı kazasına bağlı Abalı, Çalılar, İlyaslar, Kurtbeyler, Hacı Ramazanlar, Doğancılar, Karaman, Taşlık, Hasan Bey Damlık, Kamışlı, Dağdibi köyleri gösterilmiştir.¹⁰⁵

Ağaçlı kazasında Sepetçi, Bulduk, Tatar İlyas, Eğercili, Küre, Kaynarca, Kapısepici, Ükümce, Goncayadın, Çakırkan divanları, Şiranlar, Ulubekar Hocalar, Çakırlar, Dürziler, Ağaçagıl, Hacı Şeyh, Şerif Sunkur, Şahinler, Kul Mahmut, Sarıseyh köyleri yer almaktadır.¹⁰⁶

Akyazı ve Hendek'te Yuvalık, Çarığı Kuru, Akyazı, Yeknüvid, Tuzak, Sivren, Kurtköy köyleri bu kazaya ait defterlerde işlenmiştir.¹⁰⁷

Gebze kazasına dâhil olmak üzere Çerkeşli, Tuzla, Eskihisar, Tepecik, Orhanlı, Hereke, Akkilise, Kazallı, Demirciler, Ovacık Merkebli, Sekili, Darıca, Tavşancıl, Denizli, Köseler, Pelenli, Matharlı, Akviran, Muallimler köyleri bulunmaktadır.¹⁰⁸

İzmit Sancağı'na tabi Karamürsel kazasında Ereğli-yi Zir, Mürdegöz-i Müslim, dere, Hersek, Ereğli-yi Bala Halidere, İncedere, Akçat Gonca, Pazar, Ulaşlı köyleri yer almaktadır.¹⁰⁹ Fuğla, Cedit, Mürdegöz bu temettuat defterlerinde yer almamakla birlikte bu kaza içerisinde yer alıyordu.¹¹⁰

Karasu kazası kapsamında Akkun, Sinanoğlu, Lahne, Milan, Kuyumcular, Bıçak, İncirli, Belazar, Kocaali köyleri kaydedilmiştir.¹¹¹

Kayıtlara göre Kartal kazasında Maltepe, Kavaklı, Narcihan, Doloyoba, Ala-yı Kebir, Emirli, Yakacık, Ören, Kuruköy, Şeyhli, Sarıgazi, Semendire, Burgaz adası, Havanlık, Bayırlar, Dudullu, Serkebir köyleri vardır.¹¹²

Pazarköy kazasına bağlı Öril, Cedit-i Müslim, Çakırlı, Kırsak-ı Müslim, Çeltikçi, Orta Müslim, Gemeç, Keramet-i Müslim, Gedelek köyleri gösterilmiştir.¹¹³

¹⁰⁴ BOA, *ML.VRD.TMT.3666-3735..*

¹⁰⁵ BOA, *ML.VRD.TMT.2879-2890, 4572-4575..*

¹⁰⁶ BOA, *ML.VRD.TMT.2891-2906.*

¹⁰⁷ BOA, *ML.VRD.TMT.3812-3815, 3000-3003.*

¹⁰⁸ BOA, *ML.VRD.TMT.3584-3613, 5108-5109.*

¹⁰⁹ BOA, *ML.VRD.TMT.3997-4013.*

¹¹⁰ BOA, *ML.VRD.CMH, 451,)1-8).*

¹¹¹ BOA, *ML.VRD.TMT.4017-4025.*

¹¹² BOA, *ML.VRD.TMT.4027-4051.*

¹¹³ BOA, *ML.VRD.TMT.4470-4482.*

Gündüzlü, Sabırlı, Bozburun, Yanıkkebir, Doğancı, Şeyh Timarı, Akarca, Gürnak, Kızılca Ali, Güllüce, Kırktepe, Kayacak, Gökiri, Taşoluk, Sarıbeyli, Canas, Dudu, Beşdeğirmen, İskenderli, Karacalı, Topçu, Emrioğlu, Osmanlı, Muhtesib divanları; Şaşdırlar, Hamzalar, Bektaşlar, Müezzinler, Okçular, Kara Kudretli, Belen, Zemat köyleri Şeyhler kazasını oluşturuyordu.¹¹⁴

Şile kazasında Kızılca, Kabaköz, Öbekli, Yakublu, Karamandıra, Osman, Alaçlı, Sortollu, Sofular, Karabağlı, Küre köyleri yer alıyordu.¹¹⁵

Akköy, İlyas, Tavşanlı, Tartan, Kılıç, Denizçay, Çukuu Müslim, Geçik, Dere, Soğucak, Samanlı Müslim, Kirazlı, Çınarcık, Kocadere-yi Zir, Çalıcı Yalova kazasına bağlı köylerdi.¹¹⁶ Temettuat defterlerinde yer almayan Koru, Çınar, Elmalık, Kılıç, Kız Derbendi, Çatak, Zafranlar, Katırlı, Çavuş Çiftliği, Laladere köyleri de Yalova kazasına dâhildi.¹¹⁷

Sonuç

İzmit Sancağı'nın mahalle ve köy kavramı anlamında bilgilerimizi arttırmaya yönelik somut bilgilere ulaşmak zor görülmektedir. Salnamelerdeki bilgiler yüzyıl başı ve devletin yıkılış öncesi durumunda bu kavrama ilişkin bilgilerimizi geliştirmekten yoksundur. Temettuat defterleri üzerinde yapılacak ayrıntılı çalışma sancağın sosyal ve ekonomik yapısı hakkında Kuzeybatı Anadolu'nun önemli bir bölgesi olması sebebiyle önemli bilgilerin ortaya çıkacağı şüphesizdir.

İzmit Sancağı Bolu Vilayeti'nin idari taksimatı içerisinde yer alırken, 1914 yılında müstakil bir sancağa dönüştürülmüştür. Böylece devletin yıkılışına kadar olan süre içerisinde müstakil sancak olarak varlığını devam ettirmiştir. Görüldüğü gibi, ekonomik yapının canlılığı sayesinde nüfus bakımından da bir yoğunluğa sahiptir. Nüfus içerisinde Türklerden başka, gayrimüslim toplulukların da küçümsenmeyecek derecede bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir.

Kaynakça

A-Arşiv Belgeleri

498 Numaralı Muhasebe-Yi Vilayet Anadolu Defteri 937/ 1530 II, Ankara 1994.

BOA, Bab-I Âli Evrak Odası, Sadaret Mektubi Kalemi Mühime Kısmı

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi

¹¹⁴ BOA, ML.VRD.TMT.4734-4764.

¹¹⁵ BOA, ML.VRD.TMT.4807-4822.

¹¹⁶ BOA, ML.VRD.TMT.5011-5041.

¹¹⁷ BOA, ML.CRD, 938,(-7).

Kamil Kepeci Tasnifi

Maliye Nezâreti Ceride Defterleri

Maliye Nezareti Varidat Kalemî Cizye Muhasebesi Defterleri

Maliye Nezareti Varidat Kalemî Temettuat Defterleri

Meclis-İ Vükelâ Mazbataları

Tapu Tahrir Defterleri

Yıldız Esas Evrakı

Yıldız Perakende Evrakı

Zabtiye Nezareti Evrakı

B- Kitap ve Makaleler

Aşıkpaşaoğlu, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Haz H. Nihal Atsız) İstanbul 1970.

Broquiere, Bertrandon De La, *Denizaşırı Seyahat*, (Çeviren İlhan Arda), İstanbul 2000.

Busbecq, G., *Türkiye Mektupları*, (Türkçe'ye Çeviren H. Cahit Yalçın) İstanbul 1939.

Bostan, İdris, "İzmit", *Tdîa*, C: XXII.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri'nin Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

Çakar, Enver, " Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı ", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, 12 (1).

Darkot, Besim, " İzmit", *İa*, C. VI/ 2.

Demirkent, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996

Dernscwham, H, *İstanbul Ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çeviren Yaşar Önen) Ankara 1992

Dukas, *Bizans Tarihi*, (Çeviren VI. Mirmiroğlu) İstanbul 1956.

Evlîye Çelebi; *Seyahatname*, Ankara 1957.

Güneş, Ahmet, *XVI Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaili Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1994.

Karpat, Kemal,, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)* Tarih Vakfı Yayınları İstanbul 2003.

Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, (Haz. Hamit Sadi Selen) Ankara 1957.

Neşri, Neşri Tarihi, (Haz. Mehmet Altay Köymen) Ankara 1983.

Nicot, M Donald, *Bizans'ın Son Yüzylları*, (Çeviren Bilge Umar, İstanbul 1999.

Polonyalı Simeon, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, (Çeviren Andreasyan), İstanbul 1964.

Texier, Charles, *Küçük Asya*,(Çeviren Ali Suad) İstanbul 1339.

Tuncel, Metin "İzmit Şehri Ve Yayılış Sahası", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S. 18-19, İstanbul 1973.

Verasimos, S, *Konstaniye Ve Ayasofya Efsaneleri*, (Çeviren Şirin Tekeli) İstanbul 1993.

Yüce, Rıfat, *Kocaeli Tarihi Ve Rehberi*, İzmit 1945.